

PaedDr. Mária Zahatňanská, PhD

Prešovská univerzita v Prešove

INTERPERSONÁLNE VZŤAHY MEDZI ČLENMI RODINY

Abstract   **Interpersonal relationships between family members.** The contribution points to the importance of interpersonal relationships between family members that affect not only pupil access to learning, his personality, but also responsibility, organization of the day, and so on. It matters what the family thinks is most important and how it mediates to other family members. Relationships between parents, parents and children affect not only the child's psyche, but also the attitudes and values that it displays through behavior and action. The contribution also includes research results in which we measured the social atmosphere of family. We have focused on measuring and describing the interpersonal relationships between family members, the personal growth directions that are highlighted in the family and the basic organizational structure of the family.

Interpersonálne vzťahy medzi členmi rodiny. Príspevok poukazuje na význam interpersonálnych vzťahov medzi členmi v rodine, ktoré ovplyvňujú nielen prístup žiaka k učeniu, jeho osobnosť, ale aj zodpovednosť, organizovanie si dňa a pod. Záleží, čo rodina pokladá za najdôležitejšie a ako to sprostredkuje ostatným členom rodiny. Vzájomné vzťahy medzi rodičmi, rodičmi a deťmi ovplyvňujú nielen psychiku dieťaťa, ale aj jeho postoje, hodnoty, ktoré prejavuje svojím správaním a konaním. Súčasťou príspevku sú aj výsledky výskumu, v ktorom sme merali sociálnu atmosféru v rodine. Sústredili sme sa na meranie a popis interpersonálnych vzťahov medzi členmi rodiny, na smery osobného rastu, ktoré sú v rodine zdôrazňované a na základnú organizačnú štruktúru rodiny.

Keywords   child, parents, family, family relationships, emotional instability.

dieťa, rodičia, rodina, vzťahy v rodine, citová nestabilita

Dieťa prežíva svoje detstvo, dospievanie spolu s rodičmi a vo väčšine prípadov s nimi kráča až do dospelosti. No nie každé dieťa má šťastie vyrastať v usporiadanej a pohodovej rodine. V dnešnej spoločensko-ekonomickej situácii je postavenie dieťaťa i rodiny veľmi zložitá. Rodina je hodnotou, ktorej cena je nevyčísľiteľná a aj napriek sociálnym otrasom a politickým zmenám, ktorými spoločnosť neustále prechádza, predstavuje pomerne stabilnú spoločenskú formu, najviac ovplyvňujúcu celospoločenské tradície i výchovu jej členov k hodnotám.

Beňa, Šičáková a Herich¹, uvádzajú, že rodina je nositeľom a zdrojom sociálneho kapitálu, ktorý ju môže významným spôsobom zvýhodňovať v živote a v práci, môže jej prinášať úspech, sociálny status a je zdrojom jej rozvoja aj vo výchove detí. V tomto smere je dôležitá kohezia, súdržnosť rodiny a jej širšie sociálne väzby založené na rovnakých hodnotách. Sociálny kapitál tvorí významný základ pre všetkých členov rodiny a vytvára potenciál lepšej kooperácie členov rodiny, ale aj rodiny so školou.

Každý z nás prirodzene túži po harmonických vzťahoch, ale nie je to vždy možné. Tak ako existujú odlišné osobnostné typy, zákonite sú medzi nimi aj rôzne vzťahy. Ak vieme, k akým osobnostným typom patria dvaja ľudia, je možné predvídať, ako sa bude vyvíjať ich vzťah. Typové vzťahy tvoria jadro akéhokoľvek vzťahu, pretože vyjadrujú rôzne stupne psychologické kompatibility medzi ľuďmi podľa ich typov. Pri výbere vhodného partnera sa uplatňujú dva základné princípy. Okrem princípu dopĺňania (komplementarity) je to aj princíp podobnosti, ktorého podstatou je to, že partneri s rovnakými preferenciami si navzájom rozumejú, preto je veľká šanca, že partnerstvo bude harmonické a pre oboch naplňujúce².

1. VZŤAHY V RODINE

Okrem uplatňovania princípov vo výchove detí, je potrebné, aby rodičia menili štýly výchovy v závislosti od momentálnej výchovnej situácie, veku detí a pod., rodič by mal reagovať pružne (flexibilne) a primerane situácii. Humanistický prístup vo výchove by mal prevažovať nad direktívnejším prístupom. Pozitívom direktívnejšieho prístupu napríklad je, že za kratší čas dosahujú deti lepšie výkony, ale negatívom je to, že sa znižuje kvalita výkonu a vzťahu detí k tomu, čo robia. Vyššia citovosť spojená s nedirektívnou a náročnosťou zabezpečuje naplnenie aj cieľov výchovy a zároveň naplnenie požiadavky humanistickej výchovy³.

Vzájomné vzťahy medzi rodičmi pôsobia najmä na psychiku dieťaťa, na postoje, ktoré nadobudne dieťa k svojmu okoliu, osobám v okolí a pod. Pokojné rodinné prostredie je prvým predpokladom, na to, aby deti vyrastali vyrovnané a spokojné⁴. Aby sa dieťa

¹ M. Beňa, E. Šičáková, J. Herich, *Rodičia o súčasne škole*, Bratislava 2006, s. 19.

² E. Gašpariková, *Ja som ja ty si ta*, Bratislava 2010, s. 103.

³ M. Zelina, *Stratégie a metódy rozvoja osobnosti dieťaťa (metódy výchovy)*, Bratislava 2011.

⁴ L. Pasternáková, *Spoločenské zmeny a ich vplyv na rodinnú výchovu*, „Andragogická Revue: Česko-Slovenský Vedecký Časopis Zaměřený na Teorii Vzdělávání Dospělých, Andragogiku a Rozvoj Lidských Zdrojů“, roč. 7 (2015) č. 2, s. 52–63.

stalo zrelou, samostatnou osobnosťou, potrebuje sa oslobodiť od závislosti na rodine. Pokiaľ ostáva pubescent a adolescent závislý na rodičoch, často mu to prináša ťažkosti pri formovaní vzťahu k partnerke a neskôr k spolupracovníkom v zamestnaní.

Úplná a zdravá rodina pôsobí na proces fyzického a psychického zrenia dieťaťa kladne. V takejto rodine sú deti stredobodom záujmu a pozornosti. Naopak v negatívnom prostredí je v popredí problém vzájomného vzťahu rodičov. Prijemná atmosféra v rodine je vtedy, ak sú vzájomné vzťahy rodičov vyrovnané. Dieťa, ktoré sa cíti dobre v domácom prostredí, nehľadá uspokojenie mimo rodiny. Kladné rodinné prostredie vytvára pevnú citovú väzbu rodiny, podporuje úsilie navzájom si spôsobovať radosť a pomáhať si, pričom dieťa nemá pocit obmedzovania vlastnej slobody.

Rodiny plné konfliktov a nedorozumení nepriamo ovplyvňujú proces citového a sociálneho dozrievania dieťaťa. Za nevhodnú nepovažujeme len rodinu plnú konfliktov, patologickú a rozvedenú, ale aj takú, ktorá navonok funguje normálne, ale nedokáže citovo uspokojiť svojich členov. Dieťa pre svoj vývin potrebuje obidvoch rodičov.

V súčasnej rodine sa často stretávame s poruchami v citovej oblasti, ktorá sa prejavuje vo vzťahoch medzi jednotlivými členmi rodiny. Cit je najčastejšie definovaný ako odpoveď organizmu na súbor podnetov a podmienok, ktoré určujú prežívanie človeka vonkajšej skutočnosti, alebo vnútorného stavu organizmu.

Zelina⁵ uvádza poruchy citov, ktoré sa v rodine môžu vyskytnúť.

1. Porucha sily citov

- prejavuje sa na jednej strane necitlivosťou (citovou anestéziou), citovým chladom, odumretím citu alebo jeho potláčaním a na druhej strane hypersenzitivitou, precitlivosťou, nadmerným prežívaním skutočnosti subjektom. Potlačovanie citov môže viesť k neschopnosti ich prejavu, k citovej anestézii, alebo k nápati, ktoré môže byť príčinou neurotizácie osoby. Častou príčinou necitlivosti alebo prílišnej citlivosti je citová deprivácia, čo je nedostatok podnetov pre citový rozvoj človeka.

2. Porucha zamerania citov

- prejavuje sa najmä v tom, že človek má rád veci a deje, ktoré by nemal mať rád (napr. bolesť druhých, utrpenie a pod.) a naopak, pri podnetoch, ktoré by mali vyvolať afinitné, približovacie reakcie, príjemné city, osoba cíti nepríjemnosť, sklamanie, zlosť. Na póloch tieto poruchy označujeme ako sadizmus a masochizmus. Krajným prípadom tohto druhu citov je psychopatia. K zameraniu citov zaraďujeme aj poruchy nálad, najmä bezprírodné, veľmi optimistické, manické nálady a na druhej strane veľmi pesimistické, depresívne nálady a zamerania citov.

3. Poruchy regulácie citov

- prejavujú sa tým, že osoba na slabý podnet reaguje citovo veľmi búrlivo, intenzívne, neprimerane. Označujeme ich ako neurotické reakcie a pokiaľ sa tieto reakcie stanú spôsobom správania osoby, hovoríme o neuróze. Neuróza je najčastejšia emocionálna a citová porucha. Nároky školy, neprimeraná atmosféra v škole, zlé vzťahy žiakov a učiteľov, rodičov a detí môžu byť zdrojom neuróz u detí.

⁵ M. Zelina, *Stratégia a metódy rozvoja osobnosti dieťaťa (metódy výchovy)*, op. cit., s. 54.

Osoba môže neuroticky reagovať pod vplyvom záťaže, alebo nahromadených podnetov – nemusí však ešte ísť o neurózu. Neurózu označujeme ako stav, kedy už aj bez nahromadenia dráždiacich podnetov osoba reaguje citovo neprimerane na dané podnety. Neuróza je stav, ktorý ovplyvňuje všetky reakcie človeka od motoriky (hyperaktivita, nepokoj), cez reč (rýchla, nejasná, prehltnutie koncoviek), komunikáciu (časté odbiehanie od myšlienok, pomocné slová – barličky, nesústredenosť myšlienok), pozornosť (nesústredenosť, rozptýlenosť), myslenie (inkohorentné myslenie), až neschopnosť prekonávať záťaž (nízka frustračná tolerancia).

Pri výchove detí je potrebné poznať príznaky negatívneho vývoja citov v rodine, čo môže mať za následok nezdravé vzťahy medzi členmi rodiny, hádky, nerešpektovanie roly otca i matky, narušenie zdravého vývoja každého člena rodiny. Úloha matky a otca je preto veľmi dôležitá v živote všetkých členov rodiny, lebo významne ovplyvňujú ďalší vývoj dieťaťa po osobnostnej, sociálnej a emocionálnej stránke⁶. To čo v rodine dieťa zažije, naučí sa od rodičov, vidí ich vzťahy, vzájomnú podporu, úctu a spoluprácu pri výchove detí, to si prenáša do budúceho života, v ktorom raz bude vychovávať svoje deti.

2. VÝSKUM

Uskutočnili sme výskum, v rámci ktorého sme použili Škálu rodinného prostredia, ktorá meria sociálnu atmosféru rôznych rodín. Sústreďuje sa na meranie a popis interpersonálnych vzťahov medzi členmi rodiny, na smery osobného rastu, ktoré sú v rodine zdôrazňované a na základnú organizačnú štruktúru rodiny. Znenie položiek sme upravovali podľa základnej formulácie prostredia (ako vnímajú deti prostredie, v ktorom vyrastajú) v rozličných rodinách. Sústredili sme sa na sledovanie rodinného prostredia v troch dimenziách:

A. Vzťahové dimenzie: 1. súdržnosť, 2. expresívnosť (úprimné, otvorené vyjadrovanie svojich pocitov, myšlienok), 3. konfliktovosť.

B. Dimenzie osobného rastu: 4. nezávislosť, 5. orientácia na úspech, 6. intelektuálna a kultúrna úroveň rodiny, 7. aktívna rekreačná orientácia, 8. morálna orientácia.

C. Dimenzie udržiavania systému: 9. organizácia života v rodine a 10. kontrola.

Vytýčili sme si výskumný problém – Aká je štruktúra interakčného, výchovného pôsobenia rodín podľa uvedených desiatich znakov v rodinách?

Cieľom výskumu bolo zistiť, ako vnímajú svoje rodiny deti vo veku trinásť rokov. Výskum bol realizovaný v základných školách (ZŠ) v ôsmych ročníkoch. Prieskumu sa zúčastnilo 100 respondentov vo veku 13 rokov. Použili sme metódu – Škálu rodinného prostredia, ktorú pôvodne vypracovali Moos, Intel a Humphrey a u nás túto škálu modifikovali Hargašová a Kollárik (vydaná Psychodiagnostikou s.r.o. pod číslom T- 199 v roku 1992). Vybrali sme časť otázok zo škály rodinného prostredia, aby sme skúmali

⁶ L. Pasternáková, *Spoločenské zmeny a ich vplyv na rodinnú výchovu*, op. cit.

rodinu ako systém. Jednotlivé dymenzie, ktoré sme sledovali, poskytli obraz rodinného prostredia každej konkrétnej rodiny.

2.1. VZŤAHOVÁ DIMENZIA

1. Súdržnosť

- zisťovali sme, do akej miery sa členovia rodiny jeden o druhého zaujímajú, ako si vzájomne pomáhajú a podporujú sa. Z vybraných otázok sme hodnotili a percentuálne vyhodnotili tie otázky, v ktorých deti označovali P – pravda.

Odpovede detí:

Naša rodina drží spolu, zistili sme, že P – pravda odpovedalo 90 detí (90%), členovia rodiny si navzájom pomáhajú, na túto otázku odpovedalo P – pravda 100 detí (100%), v rodine chýba družná nálada, na túto otázku odpovedalo P – pravda 20 detí, čo je (20%), často sa nám zdá, že doma zbytočne zabíjame čas, na túto otázku odpovedalo P – pravda 30 detí (30%). Prekvapilo nás, že až 30% detí zabíja čas doma, pričom v ostatných výpovediach cítia pomoc a družnosť v rodinnom prostredí.

2. Expresívnosť

- zisťovali sme, do akej miery môžu členovia rodiny úprimne prejavovať svoje city a umožňujú si vzájomne sa správať otvorene a priamo.

Odpovede detí:

Doma môžeme o všetkom otvorene hovoriť, na túto otázku odpovedalo P – pravda 75 (75%), v našej rodine sa nemáš komu vyžalovať, na túto otázku odpovedalo P – pravda 80 detí (80%), starostlivo zvažujeme, čo jeden druhému povieme, na túto otázku P – pravda odpovedalo 80 detí (80%), členovia rodiny si často nechávajú svoje pocity a zážitky len pre seba, na túto otázku P- pravda odpovedalo 70 detí (70%). Pri týchto otázkach nás prekvapili odpovede detí, kde zisťujeme, že deti aj keď uvádzajú, že doma môžu hovoriť otvorene, na druhej strane cítia nedostatok priestoru pre výpovede svojich pocitov a problémov.

3. Konfliktovosť

- zisťovali sme, do akej miery sú pre členov rodiny charakteristické otvorené prejavy hnevu, agresivity a všeobecne konfliktové interakcie.

Odpovede detí:

V našej rodine sú hádky na dennom poriadku, na túto otázku odpovedalo P – pravda 70 detí (70%), členovia našej rodiny niekedy udrú jeden druhého, na túto otázku odpovedalo P – pravda 70 detí (70%), členovia našej rodiny len zriedkakedy prejavia navonok svoju zlosť, na túto otázku P – pravda odpovedalo 50 detí (50%), keď vznikne v našej rodine nedorozumenie, vždy sa snažíme zachovať pokoj a uviesť veci na správnu mieru, na túto otázku P- pravda odpovedalo 70 detí (70%). Z výpovedí našich respondentov vyplýva, že deti v bežných rodinách sú svedkami aj ostrejších prejavov konfliktov v rodine, ale je zaujímavé, že rovnako odpovedali, že nedorozumenia sa snažia uviesť na správnu mieru.

2.2. DIMENZIA OSOBNÉHO RASTU

4. Nezávislosť

- zisťovali sme, do akej miery sa členovia rodiny vzájomne podporujú v tom, aby boli sebestační, samostatní v rozhodovaní, dokázali sa presadiť a riešiť svoje problémy.

Odpovede detí:

Členovia rodiny nemajú doma skoro žiadne súkromie, na túto otázku P – pravda odpovedalo 20 detí (20%), v našej rodine sme dôrazne povzbudzovaní k samostatnosti, na túto otázku P – pravda odpovedalo 74 detí (74%), je ťažké si urobiť doma niečo po svojom, pretože vždy sa niekto cíti dotknutý, na túto otázku P – pravda odpovedalo 70 detí (70%), prichádzame domov a odchádzame z domu, kedy sa nám to hodí, na túto otázku P – pravda odpovedalo 20 detí (20%). Z uvedených výpovedí respondentov vyplýva, že v rodine sú povzbudzovaní k samostatnosti, že majú dostatok súkromia, majú dostatok priestoru pre vlastnú sebarealizáciu a domov prichádzajú spoločne, alebo v určitý spoločný čas.

5. Orientácia na úspech

- zisťovali sme do akej miery sa v rodine zdôrazňuje súťaživosť a dosahovanie stále lepších výsledkov, napr. v škole, v práci.

Odpovede detí:

V našej rodine platí zásada – najskôr práca, potom zábava, na túto otázku P – pravda odpovedalo 72 detí (72%), niečo v živote dokázať je pre našu rodinu veľmi dôležité, na túto otázku P – pravda odpovedalo 68 detí (68%), málokedy sa trápime kvôli pracovnému postupu alebo známkam v škole, na túto otázku P – pravda odpovedalo 80 detí (80%), v našej rodine sa príliš nesústredujeme na dosahovanie úspechov, na túto otázku P – pravda odpovedalo 43 detí (43%). Z uvedených výpovedí detí vyplýva, že sú v rodine motivované k tomu, aby niečo v živote dokázali, že sú vedení k tomu, aby si plnili školské povinnosti a potom sa venovali aj vlastným aktivitám.

6. Intelektuálna – kultúrna úroveň

- zisťovali sme, do akej miery sa členovia rodiny zaoberajú politickými, sociálnymi, intelektuálnymi a kultúrnymi aktivitami

Odpovede detí:

Niektor v našej rodine hrá na hudobný nástroj, na túto otázku P – pravda odpovedalo 68 detí (68%), v našej rodine zriedkakedy vedieme intelektuálne diskusie, na túto otázku P – pravda odpovedalo 51 detí (51%), pozeranie televízie je v našej rodine dôležitejšie než čítanie kníh, na túto otázku P – pravda odpovedalo 80 detí (80%), členovia našej rodiny chodia často do knižnice, na túto otázku P – pravda odpovedalo 47 detí (47%). V rodinách detí z nášho prieskumu hrajú členovia na hudobných nástrojoch, vedú sa niekedy intelektuálne rozhovory a diskusie, pozerá sa televízia, v menšej miere sa čítajú knihy a členovia rodín navštevujú aj knižnicu.

7. Aktívna – rekreačná orientácia

- zisťovali sme, do akej miery sa rodina zapája do rôznych druhov rekreačných a športových aktivít.

Odpovede detí:

V sobotu, nedeľu a vo všedný deň sme väčšinou doma, na túto otázku P – pravda odpovedalo 71 detí (71%), často nás navštevujú priatelia, na túto otázku P – pravda odpovedalo 63 detí (63%), chodievame dosť často do kina, na športové podujatia, stanovať a i., na túto otázku P – pravda odpovedalo 50 detí (50%), k hlavným druhom zábavy v našej rodine patrí pozeranie TV a počúvanie rádia, na túto otázku P – pravda odpovedalo 65 detí (65%). Z uvedeného vyplýva, že deti z bežných rodín nechodia často do kina, na návštevy častejšie, značnú časť voľných dní trávia večer spoločne s rodičmi a súrodencami.

8. Morálno-svetonázorová orientácia

- zisťovali sme, do akej miery sa v rodine venuje pozornosť etickým a svetonázorovým problémom a hodnotám.

Odpovede detí:

Členovia našej rodiny čítajú denne noviny, na túto otázku P – pravda odpovedalo 54 detí (54%), veríme, že v živote je všetko vopred určené, že je to osud, na túto otázku P – pravda odpovedalo 74 detí (74%), niekto z našej rodiny sa angažuje v spoločensko-politickej práci, na túto otázku P – pravda odpovedalo 40 detí (40%), neveríme poverám, na túto otázku odpovedalo P – pravda odpovedalo 33 detí (33%). V bežných rodinách nečítajú často členovia rodiny dennú tlač, málo sa angažujú v spoločensko-politickej práci a neveria poverám, ale veria, že veľa vecí je v živote vopred určených, veria v osud.

2.3. DIMENZIA UDRŽIAVANIA SYSTÉMU**9. Organizácia**

- zisťovali sme, do akej miery je v rodine poriadok a organizácia, ako jasne sú formulované rodinné pravidlá a povinnosti.

Odpovede detí:

V našej rodine sa všetko starostlivo vopred plánuje, na toto tvrdenie odpovedalo P – pravda 81 detí (81%), máme veľký zmysel pre poriadok a čistotu, na toto tvrdenie odpovedalo P – pravda 85 detí (85%), s peniazmi sa u nás nezaobchádza veľmi šetrne, na toto tvrdenie odpovedalo 80 detí (80%), každý člen rodiny jasne vie, aké sú jeho povinnosti, na toto tvrdenie odpovedalo P – pravda 75 detí (75%). V rodinách majú deti určitý systém, učia sa poriadku a čistote, učia sa šetrne zaobchádzať s peniazmi a vo väčšine prípadov každý člen pozná svoje povinnosti. Myslíme si, že to sa prejavuje aj v ich prístupe k vzdelávaniu a zachovávaní poriadku v škole.

10. Kontrola

- zisťovali sme, do akej miery je rodina organizovaná hierarchickým spôsobom a určuje stupeň kontroly, ktorú prejavujú členovia rodiny jeden voči druhému.

Odpovede detí:

O väčšine vecí v našej rodine rozhoduje spravidla len jeden člen, na toto tvrdenie odpovedalo P – pravda 68 detí (68%), členom našej rodiny sa zriedkakedy niečo zakazuje, na toto tvrdenie odpovedalo P – pravda 60 detí (60%), kontroluje sa, čo a ako sme urobili, na toto tvrdenie odpovedalo P – pravda 75 detí (75%), v našej rodine si môžeme

robiť čo sa nám zachce, na toto tvrdenie odpovedali P – pravda 45 deti (45%). V bežných rodinách vládne demokracia, je tu rozdelenie úloh, väčšinou jedným členom rodiny, nevládnú zákazy a príkazy, je tu prirodzená kontrola činností a deti majú určité povinnosti, nerobia si každý čo chce, nevládne chaos.

ZÁVER

Zistili sme, že deti z bežných rodín získali veľmi dobré skóre v škálach – expresívnosti, konfliktovosti, orientácií na úspech, aktívnej – rekreačnej orientácií, intelektuálno – kultúrnej orientácií, organizácii a kontrole. Škálu rodinného prostredia, ktorá sleduje základné charakteristiky, dimenzie rodiny sme pre náš výskum využili v súvislosti s rodinou a jej sociálnym prostredím. V budúcnosti plánujeme túto škálu použiť pre výskum rodín zo sociálne znevýhodneného prostredia a porovnať výsledky oboch skupín.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

- Beňo M., Šimčáková E., Herich J., *Rodičia o súčasne škole*, Bratislava 2006.
- Gašpariková L., *Ja som ja ty si ta*, Bratislava 2010.
- Hargašová M., Kollárik T., *Škála rodinného prostredia*, Bratislava 1992.
- Pasternáková L., *Odraz súčasných spoločenských podmienok na rodinu*, in: *Mediácia – cesta k tvorbe interkultúrnej spoločnosti*, Prešov 2016, s. 55–63.
- Pasternáková L., *Spoločenské zmeny a ich vplyv na rodinnú výchovu*, „Andragogická Revue: Česko-Slovenský Vedecký Časopis Zaměřený na Teorii Vzdělávání Dospělých, Andragogiku a Rozvoj Lidských Zdrojů“, roč. 7 (2015) č. 2, s. 52–63.
- Tamašová V., *Teória a prax rodinnej edukácie*, Ivanka pri Dunaji 2007.
- Zelina M., *Stratégie a metódy rozvoja osobnosti dieťaťa (metódy výchovy)*, Bratislava 2011.